

УДК 346.9:347.97/99

DOI: 10.18523/2617-2607.2022.9-10.26-36

Біда К. М.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6827-1999>

РІВНІСТЬ СТОРІН У СПОРАХ ПРО ЗАХИСТ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВ ЗА УЧАСТЮ ПРОКУРОРА: НА МАТЕРІАЛАХ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Статтю присвячено темі захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання в судовому порядку за участю прокурора в господарському судочинстві. Мета цієї публікації полягає у встановленні характеру впливу участі прокурора в господарському процесі на дотримання принципу рівності сторін господарського процесу як неодмінної умови ухвалення справедливого рішення у справі. Для досягнення мети поставлено та виконано такі наукові завдання: 1) визначено основні наукові підходи до вирішення питання участі прокурора в господарському процесі, висвітлені в сучасних наукових публікаціях; 2) описано нормативно-правове регулювання участі прокурора в господарському процесі; 3) розкрито зміст принципу рівності учасників господарського процесу; 4) визначено основні положення щодо участі прокурора в господарському процесі, вироблені судовою практикою національних судів та ЄСПЛ; 5) зроблено висновки щодо дотримання принципу рівності сторін господарського спору та ефективності захисту прав суб'єктів господарювання при вирішенні спору за участі прокурора.

Методологія дослідження охоплює формально-юридичний та порівняльно-юридичний методи, метод системного аналізу та узагальнення судової практики.

Наукова новизна полягає у встановленні впливу участі прокурора в господарському процесі на баланс інтересів сторін, забезпечення принципу рівності перед законом і судом усіх учасників господарського процесу, дотримання принципу диспозитивності та верховенства права з урахуванням конституційних засад представництва інтересів особи у суді адвокатурою, суб'єктного складу учасників господарських правовідносин та господарських процесуальних відносин.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що звуження кола випадків (підстав) для участі прокурора в господарському процесі з метою захисту інтересів держави відповідає стандартам верховенства права, рівності сторін, диспозитивності під час розгляду спорів з метою захисту суб'єктами господарювання своїх прав. Розвиток законодавства України в цьому напрямі загалом відповідає процесу демократизації суспільства, принципу верховенства права, забезпеченню права на справедливий судовий розгляд, що є неможливим без дотримання принципу рівності сторін.

Ключові слова: захист господарських прав, захист господарських інтересів, баланс інтересів сторін, принципи господарського судочинства, судова практика.

Вступ. Тему участі прокурора в адміністративних, господарських та цивільних правовідносинах неодноразово порушували дослідники відповідних напрямів юридичної науки. Зацікавлення цією темою зросло після ухвалення нового Закону України «Про прокуратуру» 2014 року, згідно з яким прокуратура втратила функцію загального нагляду за дотриманням законності. Водночас оновлене законодавство про прокуратуру передбачає можливість представництва інтересів громадянина або держави

в суді у визначених законом випадках (п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»). Проте доцільність, можливість та виправданість втручання прокурора у спірні правовідносини між учасниками адміністративного, господарського і цивільного процесу суттєво відрізняються. *Наукова новизна* цього дослідження полягає у встановленні впливу участі прокурора в господарському процесі на баланс інтересів сторін, забезпечення принципу рівності перед законом і судом усіх учасників

господарського процесу, дотримання принципу диспозитивності та верховенства права з урахуванням конституційних засад представництва інтересів особи у суді адвокатурою, суб'єктного складу учасників господарських правовідносин та господарських процесуальних відносин.

Актуальність наукових рішень, запропонованих у цій публікації, підтверджується, *по-перше*, значною увагою наукової спільноти до проблеми участі прокурора при вирішенні спорів про права та інтереси суб'єктів права. *По-друге*, розв'язання наукової проблеми доцільності, можливості та необхідності участі прокурора в господарському процесі лежить у площині розв'язання тривалої наукової дискусії щодо місця господарського права у системі права України. І, *по-третє*, розв'язання означеної проблеми стосується забезпечення та дотримання принципу рівності сторін при вирішенні господарського спору в межах процесу, в якому на одній зі сторін виступає прокурор, реалізуючи свої повноваження щодо представництва в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави.

Мета дослідження полягає у встановленні характеру впливу участі прокурора в господарському процесі на дотримання принципу рівності сторін господарського процесу як неодмінної умови досягнення справедливого рішення у справі.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі *наукові завдання*: 1) визначити основні наукові підходи до вирішення питання участі прокурора в господарському процесі, висвітлені в сучасних наукових публікаціях; 2) описати нормативно-правове регулювання участі прокурора в господарському процесі; 3) розкрити зміст принципу рівності учасників господарського процесу; 4) визначити основні підходи до участі прокурора в господарському процесі, вироблені судовою практикою національних судів та ЄСПЛ; 5) зробити висновки щодо дотримання принципу рівності сторін господарського спору та ефективності захисту прав суб'єктів господарювання при вирішенні спору за участі прокурора.

Основними *методами*, використаними під час проведення дослідження, є формально-юридичний та порівняльно-юридичний методи, метод системного аналізу та узагальнення судової практики.

Логіка викладу відповідає науковим завданням і передбачає їх послідовне вирішення задля досягнення поставленої мети.

Основні наукові підходи до вирішення питання участі прокурора в господарському процесі

У наукових публікаціях, присвячених питанню участі прокурора у спірних відносинах між суб'єктами приватного права, зокрема цивільного та господарського, вироблено декілька позицій.

Особливу цікавість, на нашу думку, становить стаття Віктора Фещука та Володимира Петрини, які виділяють такі аспекти проблеми участі прокурорів у господарському процесі: по-перше, щодо контраверсійності представництва прокурором у господарському суді фізичних осіб; по-друге, щодо представництва прокурором інтересів держави в господарських судах¹. Основу їхньої аргументації становлять нормативно та науково обґрунтовані положення про неможливість представництва прокурором у господарському процесі ані фізичних осіб, ані юридичних осіб, ані держави. Зокрема, В. Фещук та В. Петрина зазначають:

«...Всупереч пункту 3 частини першої статті 131-1 Конституції України, яка передбачає, що прокуратура може здійснювати представництво в судах інтересів виключно держави, в пункті 2 частини першої статті 2 Закону України «Про прокуратуру» передбачено, що на прокуратуру покладається функція представлення інтересів у судах, крім держави, ще і фізичних осіб. Крім вищезначеного, пункт 2 частини першої статті 2 Закону України «Про прокуратуру», який передбачає, що прокуратура здійснює представництво інтересів громадянина в суді, суперечить третій частині статті 131-2 Конституції України, яка встановлює, що «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення»²

Отже, в літературі доводиться неконституційність представництва прокурором інтересів фізичної особи (в тому числі окремих соціально вразливих категорій громадян), оскільки згідно з ч. 3 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України. «Таким чином, відповідно до статті 131-2 Конституції

¹ Віктор Фещук і Володимир Петрина, «Участь прокурора в господарському процесі», *Підприємство, господарство і право* 6 (2019): 340–41.

² Там само, 339.

України ніхто (включаючи прокурора), крім адвоката, не може представляти фізичну особу (тобто громадянина), так само, як і юридичну особу, в судах», – роблять висновок В. Фещук та В. Петрина³.

Аналогічного висновку доходять автори зазначеної публікації і щодо представництва прокурором у господарському процесі інтересів держави в особі державних органів та інших осіб, уповноважених на представництво інтересів держави, наділених владними повноваженнями.

Дійсно, державні органи та органи місцевого самоврядування наділені правовим статусом юридичної особи, а отже, відповідно до положень ч. 4 ст. 131-2 Конституції України, виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Оскільки державні органи, органи місцевого самоврядування наділені правовим статусом юридичної особи, то виходить, що такі суб'єкти належать до кола «інших осіб», представництво яких відповідно до Конституції України здійснюється виключно адвокатом.

Натомість щодо представництва прокурором інтересів держави в суді в літературі зазначається, що «відповідно до Конституції України прокуратура може представляти в судах виключно державу, а не жоден інший суб'єкт права (фізичну чи юридичну особу)»⁴. Однак, відповідно до ст. 8 Господарського кодексу України, держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання, господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи.

Отже, держава не є безпосереднім суб'єктом приватноправових, зокрема господарських, правовідносин. Відповідно до положень ГПК України, держава також безпосередньо не бере участі в господарському процесі.

Підсумовуючи аналіз цього наукового підходу до розуміння представництва прокурором інтересів держави в господарському процесі, зазначимо, що такий підхід полягає в повному запереченні можливості участі прокурора в процесі вирішення господарського спору.

Інший науковий підхід можна вважати менш радикальним, адже його прибічники визнають необхідність вступу прокурора в господарські процесуальні відносини, однак його роль у цьому

випадку є саме представницькою, а не контроль-но-наглядною. Зокрема, на думку М. Руденка, «діяльність прокурора по реалізації функцій представництва інтересів держави в суді повинна мати не контрольний, а субсидіарний характер»⁵.

Наприклад, Ю. Серебрякова вважає обґрунтованим виключення такої підстави для представництва прокурором інтересів держави в господарському судочинстві, як порушення або загроза порушення інтересів держави. Натомість ця дослідниця фактично підтримує позицію про субсидіарну функцію участі прокурора в господарському процесі, визнаючи «цілком логічним за умови документального доведення відповідних фактів» звернення прокурора в інтересах органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень у випадку їхнього незадовільного захисту інтересів держави⁶.

У науковій літературі також висловлюються думки про розширення або уточнення конституційно визначених меж представництва прокурором інтересів держави в суді. Аналізуючи співвідношення інтересу держави та публічного інтересу, О. Торяник пропонує внести зміни до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру» і використовувати саме категорію «публічний інтерес»⁷, з метою захисту якого прокурор уповноважений вступити у судовий процес.

На нашу думку, формування та реформування господарського права та, відповідно, господарського процесуального права щодо захисту прав учасниками господарських правовідносин мають здійснюватися з урахуванням положень Рекомендації № 1604 (2003) ПАРЕ⁸, основна ідея якої полягає в тому, що роль прокуратури в демократичному суспільстві зводиться до обмеження повноважень прокуратури сферою обвинувачення у справах про кримінальні правопорушення і розв'язання завдань загального характеру щодо захисту інтересів держави через систему кримінальної юстиції. У цьому контексті підтримуємо позицію Л. Рябовол щодо необхідності вивчення і впровадження позитивного

⁵ Микола Руденко, «Прокурор як учасник оновленого господарського, цивільного та адміністративного судового процесу», *Актуальні проблеми права: теорія і практика* 2 (2018): 45.

⁶ Юлія Серебрякова, «Щодо підстав представництва прокурором інтересів держави у господарському судочинстві», *Правові горизонти* 23 (36) (2020): 99.

⁷ Олег Торяник, «Конституційно-правове регулювання представницької функції прокуратури», *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право* 50 (1) (2018): 46.

⁸ PACE, "Recommendation 1604 (2003) On the Role of the Public Prosecutor's Office in a Democratic Society Governed by the Rule of Law".

³ Фещук і Петрина, «Участь прокурора в господарському процесі», 339.

⁴ Там само, 340.

закордонного досвіду у сфері організації та діяльності прокуратури в Україні, а також щодо обов'язковості виконання відповідних документів органів Ради Європи⁹.

Правові підстави участі прокурора в господарському процесі

Як зазначено вище, можливість участі прокурора в господарському процесі передбачено низкою норм права, закріплених у національному законодавстві України. Згідно з положеннями ст. 131-1 Конституції України¹⁰, в Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, а також представництво інтересів держави¹¹ в судах у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Згідно з позицією проф. М. Козюбри, конституційне право «становить особливу базову підсистему національного права, його фундаментальну основу, є системотвірним стрижнем усієї правової системи»¹². Конституція визначає загальні засади участі прокурора у суді з метою представництва інтересів держави, відсилаючи до положень спеціальних законів та обмежуючи ними представництво держави в суді як одну з функцій прокуратури. Очевидно, що спеціальні закони, зокрема Закон України «Про прокуратуру», Господарський процесуальний кодекс України, конкретизують цю функцію прокуратури відповідно до конституційних засад її діяльності.

Відповідно до ч. 3 ст. 53 Господарського процесуального кодексу України¹³, у визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи,

до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Отже, прокурор може ініціювати позов самостійно, вступити у справу, провадження в якій уже відкрито за позовом іншої особи (щоправда, до початку розгляду по суті), або ж оскаржити судові рішення чи ініціювати перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Водночас ч. 4 ст. 53 ГПК України передбачено обов'язок прокурора обґрунтувати в позовній заяві чи іншій заяві, у чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, підстави для звернення до суду прокурора, а також орган, який уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Невиконання прокурором цих вимог має наслідком залишення такої заяви без руху або її повернення. Згідно з п. 4 ч. 5 ст. 174 ГПК України, суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи у разі, якщо відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

Також, згідно з положеннями ст. 53 ГПК України, у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності в нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі набуває статусу позивача. Попри те, що прокурор, звертаючись до господарського суду з позовною заявою в господарському процесі, представляє позивача, він не позбавляється своїх повноважень та обов'язків, визначених Законом України «Про прокуратуру».

Повноваження прокурора щодо захисту інтересів держави, в тому числі в господарському процесі, закріплено у ст. 23 Закону України «Про прокуратуру». Згідно з ч. 1 ст. 23 цього Закону, представництво прокурором інтересів держави полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів держави. Умовою такого представництва є: по-перше, порушення або загроза порушення інтересів держави; по-друге, пасивна поведінка органу державної влади, місцевого самоврядування або іншого суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесено відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу (ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»).

⁹ Лілія Рябовол, «Документи Ради Європи як основа реформування прокуратури в Україні», *Наукові записки. Серія: Право* 10 (2021): 13.

¹⁰ Конституція України, Закон України 254к/96-ВР, ухвалено 28 червня 1996, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹¹ Щодо змісту поняття «інтереси держави» див.: *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді)*, Рішення 3-рп/1999, ухвалено 8 квітня 1999, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text>.

¹² Микола Козюбра, «Конституційне право: галузь права чи особлива базова підсистема – стрижень національної системи права», *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 3 (2019): 75.

¹³ Господарський процесуальний кодекс України, Закон 1798-ХІІ, ухвалено 6 листопада 1991 (редакція 15 грудня 2017), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

Обов'язок доведення наявності підстав для здійснення прокурором представництва в суді інтересів держави покладається на прокурора, що відповідає дотриманню принципу змагальності в господарському процесі.

У науковій літературі активно дискутується питання доведення наявності підстав для вступу прокурора у справу з метою захисту державних інтересів, зокрема у випадку «неналежного» захисту інтересів держави органом чи суб'єктом владних повноважень, на які покладено обов'язок захищати такі інтереси. У цьому аспекті погоджуємося з позицією проф. М. Руденка, який стверджує:

«З огляду на викладене словосполучення “неналежне” здійснення органом державної влади чи органом місцевого самоврядування захисту інтересів держави не може виступати підставою для представництва прокурора в суді, оскільки є суто оціночним критерієм, і є підґрунтям для неоднакового його тлумачення та допущення помилок у правозастосуванні»¹⁴.

Вказуючи на покладення контрольних чи наглядових функцій «на вищестоящі органи», проф. М. Руденко також пропонує обмежити функції прокурора з представництва інтересів держави в суді¹⁵.

Ми погоджуємося з висловленою вище позицією щодо субсидіарного характеру реалізації прокурором функцій з представництва інтересів держави, оскільки це більшою мірою узгоджується з конституційним принципом рівності всіх учасників процесу перед законом і судом, хоча, на нашу думку, це все ж таки порушує баланс інтересів, принцип змагальності сторін. Річ у тім, що, захищаючи порушене право в порядку господарського судочинства, суб'єкт господарювання протистоїть державному органу або іншому суб'єкту владних повноважень, наділеному владою, а тому широкі можливості вступу у справу прокурора, у тому числі коли, на думку прокурора, суб'єкт владних повноважень неналежним чином захищає інтереси держави, порушують баланс інтересів.

Щодо ролі прокурора в судовому процесі¹⁶ варто врахувати правову позицію Верховного

Суду, викладену в постанові від 23.01.2019 у справі № 920/331/18, зокрема:

«В контексті зазначеного колегія суддів звертає увагу, що захищати інтереси держави повинні насамперед відповідні суб'єкти владних повноважень, а не прокурор. Щоб інтереси держави не залишилися незахищеними, прокурор виконує субсидіарну роль, замінює у судовому провадженні відповідного суб'єкта владних повноважень, який відсутній або всупереч вимог закону не здійснює захисту чи робить це неналежно»¹⁷.

Водночас звертаємо увагу на суперечності між положеннями ч. 3 ст. 53 ГПК України та ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»¹⁸. Згідно з положеннями ч. 3 ст. 53 ГПК України, прокурор може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження в якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті. Тобто ГПК України правило щодо часу вступу у справу прокурора визначає аналогічно до правил вступу у справу третіх осіб (ст. 49, 50 ГПК України), а саме в межах підготовчого провадження. Загалом, таке правило узгоджується із завданнями підготовчого провадження, зокрема щодо остаточного визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу (ч. 1 ст. 177 ГПК України). Таке положення процесуального закону господарського судочинства відповідає принципу рівності учасників судового процесу перед законом і судом. Натомість, згідно з положеннями п. 2 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», прокурор має право вступити у справу на будь-якому етапі судового провадження.

Отже, маємо колізію норм ГПК України та Закону України «Про прокуратуру» щодо стадії судового провадження, на якій прокурор має право вступити у справу. На нашу думку, таку колізію треба розв'язувати на користь ГПК України, норми якого є спеціальними щодо Закону України «Про прокуратуру», попри те,

вмонтовано в загальну систему правосуддя. Докладніше див.: Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) присуду пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII, Рішення 5-р(II)/2020, ухвалено 18 червня 2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>.

¹⁷ Верховний Суд, Постанова, 23 січня 2019, справа 920/331/18, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79503287>.

¹⁸ Про прокуратуру, Закон України 1697-VII, ухвалено 14 жовтня 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

¹⁴ Руденко, «Прокурор як учасник оновленого господарського, цивільного та адміністративного судового процесу», 45.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Конституційний Суд України в рішенні від 18.06.2020 № 5-р(II)/2020 вказує, що згідно з конституційною реформою 2016 року інститут прокуратури втратив відокремлений статус у структурі державної влади, натомість його структурно

що зазначений Закон є спеціальним, таким, що комплексно регулює правовідносини за участю прокурора, в тому числі визначає його повноваження. Річ у тім, що закріплена ч. 3 ст. 53 ГПК України є спеціальною щодо суб'єкта – прокурора (адже диспозиція статті чітко вказує на прокурора, а не загального учасника господарського процесу), вказує на предмет правовідносин та їх галузеву належність (представництво інтересів держави в господарському процесі), а ГПК України встановлює порядок здійснення судочинства в господарських судах.

Наведене вище свідчить, що згідно з чинним законодавством прокурор має право ініціювати самостійно господарський позов або ж вступити у справу на стадії підготовчого провадження. У позовній заяві чи іншій заяві, скарзі прокурор має обґрунтувати: порушення або загрозу порушення інтересів держави та необхідність їх захисту; наявність визначених законом підстав для звернення до суду прокурора, наявність (або відсутність) уповноваженого державою органу на здійснення відповідних функцій держави у спірних правовідносинах, а також пасивну поведінку такого органу. Невиконання цих умов має наслідком повернення позовної заяви.

Проте, як зазначено вище, участь прокурора в господарському процесі з метою захисту інтересів держави у визначеному законом випадку не узгоджується з положенням ст. 131-2 Конституції України щодо виключного представництва іншої особи адвокатом. Крім того, правове регулювання участі прокурора в господарському процесі супроводжується низкою норм, що вступають у колізію та ускладнюють захист господарських прав учасниками господарських правовідносин у спорах, у яких бере участь прокурор, убачаючи необхідність захисту інтересів держави.

На нашу думку, основною проблемою залучення прокурора як учасника господарського процесу є те, що це порушує рівність сторін, оскільки на стороні одного з учасників процесу виступає державний орган з низкою повноважень, а це не відповідає принципу рівності його учасників.

Принцип рівності учасників господарського процесу, в якому бере участь прокурор

Обмеження права прокурора на участь у господарському процесі на виконання функції представництва інтересів держави щодо вступу в процес у межах підготовчого провадження відповідає завданням та основним засадам (принципам) господарського судочинства (ст. 2

ГПК України), зокрема принципам рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 7 ГПК України) та змагальності сторін (ст. 13 ГПК України).

Водночас щодо принципу рівності в господарському процесі виникає кілька проблемних питань, на які ГПК України не дає відповіді. Наприклад, у п. 2 ч. 3 ст. 2 ГПК України закріплено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Відповідно до змісту ст. 41 ГПК України, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (до числа яких належить і прокурор), входять до складу учасників справи так само, як і інші учасники справи, тобто сторони, треті особи, заявник, боржник.

Отже, з огляду на формулювання п. 2 ч. 3 ст. 2 ГПК України, *учасники справи* є рівними перед законом і судом.

Водночас ст. 7 ГПК України наводить значно звужене розуміння принципу рівності перед законом і судом, вказуючи на таку рівність юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, підпорядкування, місцезнаходження тощо, тобто юридичних осіб між собою, а також на рівність фізичних осіб між собою. Стосовно такої позиції законодавця ми погоджуємося з думкою В. Щербини та В. Резнікової, авторів публікації, присвяченої основним засадам (принципам) господарського судочинства в Україні, про залишення поза увагою фізичних осіб-підприємців як суб'єктів господарського права. Як зазначають В. Щербина та В. Резнікова, «суб'єктами господарських процесуальних відносин, публічно-правовий характер яких не підлягає сумніву, мають визнаватися не юридичні і фізичні особи як суб'єкти цивільних (приватних) відносин, а органи державної влади і місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадяни»¹⁹.

На наше переконання, таке положення ст. 7 ГПК України не відповідає принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом як конституційній засаді судочинства, закріпленій п. 1 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Частина перша зазначеної статті закріплює постулат про те, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права, а отже здійснення правосуддя на конституційних засадах, у тому числі й щодо рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, є неодмінною умовою верховенства права.

¹⁹ Валентин Щербина і Вікторія Резнікова, «Основні засади (принципи) господарського судочинства України», *Право України* 7 (2018): 19.

Європейський суд з прав людини розглядає та розуміє принцип рівності сторін у процесі як один із елементів ширшого поняття про справедливий судовий розгляд, а також поєднує цей принцип з принципом змагальності сторін. Варто також наголосити, що згідно з практикою ЄСПЛ принцип рівності сторін у процесі сприяє забезпеченню «справедливого балансу» між сторонами²⁰. Практика ЄСПЛ свідчить, що справедливий баланс полягає, зокрема, у тому, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно другої сторони (п. 87 Рішення у справі «Салов проти України» від 06.09.2005)²¹. Водночас, як стверджує Н. Блажівська, «з огляду на оцінку природу поняття справедливого балансу Європейський суд з прав людини по-різному підходить до аналізу його дотримання у кожній конкретній справі з урахуванням обставин, на які посилається кожна із сторін»²². Однак рівність сторін є важливою складовою частиною забезпечення справедливого судового розгляду та верховенства права.

На нашу думку, зважаючи на низку колізійних положень законодавства щодо участі прокурора в господарському процесі, а також неоднотайність поглядів науковців щодо цієї проблеми, варто проаналізувати практику судів і зробити відповідні узагальнення щодо застосування норм права, які передбачають чи допускають участь прокурора в господарському процесі та його процесуальний статус.

Судова практика щодо участі прокурора в господарському процесі

Верховний Суд в «Огляді практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду законодавства, що визначає особливості правового статусу прокурора в господарському процесі. За період з 01.01.2018 по 06.11.2018»²³ вказує на однозначність позиції ЄСПЛ щодо можливості участі прокурора у справі тільки за наявності на це підстав.

²⁰ Максим Селіванов, «Участь прокурора у господарському процесі», *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право* 23 (2017): 128.

²¹ ЄСПЛ, Справа «Салов проти України» (Заява 65518/01), 6 вересня 2005, https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/980_428.

²² Наталія Блажівська, «Поняття “справедливий баланс” у практиці Європейського суду з прав людини», *Актуальні проблеми правознавства* 13 (1) (2018): 58.

²³ Верховний Суд, «Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду законодавства, що визначає особливості правового статусу прокурора в господарському процесі. За період з 01.01.2018 по 06.11.2018».

Зокрема, Верховний Суд зазначає, що в низці справ ЄСПЛ роз'яснював, що:

«одна лише участь (“активна” чи “пасивна”) прокурора або іншої особи рівнозначної посади може розглядатися як порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (рішення у справі Martinie v. France, application no. 58675/00, 12.04.2006, § 53). Оскільки прокурор, висловлюючи думку з процесуального питання, займає одну зі сторін спору, його участь може створювати для сторони відчуття нерівності (рішення у справі Kress v. France, application no. 4 Огляд практики КГС ВС 39594/98, 07.06.2001, § 81; рішення у справі F.W. v. France, application no. 61517/00, 31.03.2005, § 27).

Підтримка прокуратурою однієї зі сторін, безумовно, може бути виправданою за належних обставин, наприклад для захисту прав вразливих груп – дітей, інвалідів тощо, які вважаються нездатними захищати свої інтереси самотійно, або коли захисту потребують державні інтереси (рішення від 15.01.2009 у справі Menchinskaya v. Russia, application no. 42454/02, § 35)»²⁴.

Зазначена позиція Верховного Суду видається нам такою, що неповною мірою відповідає забезпеченню дотримання принципу рівності сторін, передусім саме фактичної, а не юридично закріпленої рівності сторін. Якщо стосовно вразливих груп населення, які не мають достатніх можливостей для захисту своїх інтересів самотійно, залучення підтримки прокуратури є виправданим щодо забезпечення фактичної рівності сторін судового розгляду, то залучення прокуратури для захисту інтересів держави, зокрема в господарських спорах, жодним чином не може відповідати принципу рівності сторін, адже держава якраз і має всі необхідні ресурси.

Відповідно до висновку Касаційного господарського суду Верховного Суду, сформульованого в постанові від 20.09.2018 у справі № 924/1237/17, розширення повноважень прокуратури у сфері представництва сторони в господарському процесі не відповідає засадам демократичного суспільства, а головне – порушує баланс у питанні рівноправності сторін, не відповідає принципу змагальності. Зокрема, Суд зазначив таке:

«Враховуючи викладене, з урахуванням ролі прокуратури в демократичному суспільстві та необхідності дотримання справедливого

²⁴ Там само, 3.

балансу у питанні рівноправності сторін судового провадження, зміст пункту 3 частини першої статті 131-1 Конституції України щодо підстав представництва прокурора інтересів держави в судах не може тлумачитися розширено.

Відтак, прокурор може представляти інтереси держави в суді у виключних випадках, які прямо передбачені законом. Розширене тлумачення випадків (підстав) для представництва прокурором інтересів держави в суді не відповідає принципу змагальності, який є однією із засад правосуддя (пункт 3 частини другої статті 129 Конституції України)»²⁵.

Логічно стверджувати, що процес звуження кола випадків (підстав) для вступу прокурора в господарський процес з метою захисту інтересів держави в приватноправових правовідносинах, навпаки, більшою мірою сприятиме засадам розбудови демократичного суспільства, принципу рівності всіх учасників господарського процесу перед законом і судом, а також сприятиме зміцненню принципу змагальності сторін під час здійснення правосуддя.

У розвиток позиції про межі тлумачення підстав представництва прокурором інтересів держави в судах можемо навести правову позицію, сформульовану Великою Палатою Верховного Суду в постанові від 06.07.2021 у справі № 911/2169/20 щодо представництва прокурором у суді інтересів державних компаній. Зокрема, Суд зазначив таке:

«Заборона на здійснення прокурором представництва в суді інтересів держави в особі державних компаній, передбачена абзацом третьою частини третьої статті 23 Закону України від 14.10.2014 N 1697-VII «Про прокуратуру» (далі – Закон), має застосовуватись з урахуванням положень абзацу першого частини третьої цієї статті, який передбачає, що суб'єкт, в особі якого прокурор може звертатись із позовом в інтересах держави, має бути суб'єктом владних повноважень, незалежно від наявності статусу юридичної особи. У контексті засадничого положення частини другої статті 19 Конституції України відсутність у Законі інших окремо визначених заборон на здійснення представництва прокурором, окрім спеціальної заборони на представництво державних компаній, не слід

розуміти як таку, що розширює встановлені в абзаці першому частини третьої статті 23 Закону межі для здійснення представництва прокурором законних інтересів держави»²⁶.

На нашу думку, цілком справедливою і зрозумілою є підтверджена судовою практикою правова позиція законодавця щодо недопущення представництва прокурором інтересів державних компаній у суді. Вважаємо, що такий підхід був би виправданим в аспекті дотримання принципу рівності усіх учасників господарського процесу, в тому числі суб'єктів господарювання у спорах з органами, уповноваженими на представництво інтересів держави, які так само, як і державні підприємства, є юридичними особами.

Ще одним аспектом забезпечення дотримання принципу рівності сторін при судовому вирішенні спорів, у тому числі за участю суб'єктів господарювання, є обов'язок сплатити судовий збір при поданні позову.

Аналізуючи зміни законодавства в частині участі прокурора в господарському процесі, М. Селіванов зауважив, що внесення змін до законодавства щодо сплати судового збору в частині виключення прокуратури з кола осіб, які звільняються від сплати судового збору, зумовило різке скорочення кількості позовних заяв, які подавалися прокурорами²⁷. Дослідник також зробив висновок, що:

«за обставин, коли законодавець виключив органи прокуратури з платників, що звільняються від сплати судового збору, звільнення судом прокурорів від сплати судового збору, відстрочення до вирішення справи, при зверненні до суду може розцінюватися як надання їм певних процесуальних переваг перед іншими учасниками судового процесу – юридичними та фізичними особами, які зобов'язані сплачувати відповідний збір. Особливо це стосується позовів, що виникають із господарських правовідносин, які засновані на юридичній рівності їх учасників, і в яких прокурори виконують лише представницькі функції»²⁸.

Водночас, згідно з правовою позицією, сформуваною Верховним Судом у складі колегії Касаційного господарського суду в постанові від 12.01.2021 у справі № 908/730/19,

²⁶ Верховний Суд, Постанова, ухвалено 6 липня 2021, справа 911/2169/20, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483103>.

²⁷ Селіванов, «Участь прокурора у господарському процесі», 127.

²⁸ Там само, 128.

²⁵ Верховний Суд, Постанова, ухвалено 20 вересня 2018, справа 924/1237/17, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76609979>.

«у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави, набуває статусу позивача зазначений орган, а не прокурор, а тому розподіл судових витрат відповідно до положень статті 129 ГПК України повинен здійснюватися з урахуванням належного(-их) позивача(-ів) та не може покладатися на прокуратуру»²⁹.

Отже, обов'язок зі сплати судового збору покладається на прокуратуру у разі, коли прокурор набуває статусу позивача, тобто коли відсутній орган, уповноважений на здійснення функцій держави у спірних правовідносинах, або ж такий орган існує, однак у нього немає повноважень на звернення до суду, про що прокурор має зазначити в позовній заяві.

Висновки

З огляду на наведене вище можемо зробити висновки, що звуження кола випадків (підстав) для участі прокурора в господарському процесі з метою захисту інтересів держави відповідає стандартам верховенства права, рівності сторін, диспозитивності під час розгляду спорів з метою захисту суб'єктами господарювання своїх прав. Розвиток законодавства України в цьому напрямі загалом відповідає процесу демократизації суспільства, принципу верховенства права, забезпеченню права на справедливий судовий розгляд, що є неможливим без дотримання принципу рівності сторін.

Наведений вище аналіз положень Конституції України, Господарського процесуального кодексу України та Закону України «Про прокуратуру»

дав змогу виявити низку суперечностей у правовому регулюванні участі прокурора в господарському процесі. З урахуванням положення ч. 3 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» про те, що на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України, а також положення ст. 131-2 Конституції України про те, що інтереси особи в суді представляють лише адвокати, положення законодавства про участь прокурора в суді з метою захисту інтересів держави у разі неналежного захисту таких інтересів уповноваженими органами суперечить зазначеним положенням.

За сучасного стану правового регулювання участі прокурора в господарському процесі колізії між положеннями ч. 3 ст. 53 ГПК України та ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» щодо стадії процесу, на якій може прокурор вступити у справу, слід розв'язувати на користь ГПК України, що більшою мірою відповідає реалізації принципу рівності учасників судового процесу перед законом і судом, оскільки обмеження участі прокурора в господарському процесі відповідає ролі прокуратури в демократичному суспільстві.

На нашу думку, єдиним дієвим інструментом забезпечення реалізації принципу рівності сторін у господарському процесі, в якому бере участь прокурор, залишається судовий контроль за залученням прокурора в такий процес. Верховний Суд виробив достатньо широку практику щодо окремих питань участі прокурора в господарському процесі. Також вважаємо, що верховенству права в Україні сприятиме якраз подальше звуження підстав для участі прокурора в господарському процесі з одночасним забезпеченням реалізації принципів рівності учасників господарського процесу, змагальності сторін, що відповідає процесу та вимогам демократичного суспільства в правовій державі.

²⁹ Верховний Суд, Постанова, ухвалено 12 січня 2021, справа 908/730/19, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94151216>.

Список використаної літератури

- Блажівська, Наталія. «Поняття “справедливий баланс” у практиці Європейського суду з прав людини». *Актуальні проблеми правознавства* 13 (1) (2018): 55–62. <https://doi.org/10.35774/app2018.01.055>.
- Верховний Суд. «Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду законодавства, що визначає особливості правового статусу прокурора в господарському процесі. За період з 01.01.2018 по 06.11.2018». supreme.court.gov.ua, 2018. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyd_prok.pdf.
- Козюбра, Микола. «Конституційне право: галузь права чи особлива базова підсистема – стрижень національної системи права». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 3 (2019): 70–6. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2019.3.70-76>.
- Руденко, Микола. «Прокурор як учасник оновленого господарського, цивільного та адміністративного судового процесу: питання правової визначеності». *Актуальні проблеми права: теорія і практика* 2 (2018): 42–7. http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2018_2_5.
- Рябовол, Лілія. «Документи Ради Європи як основа реформування прокуратури в Україні». *Наукові записки. Серія: Право* 10 (2021): 9–14. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-9-14>.
- Селіванов, Максим. «Участь прокурора у господарському процесі». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право* 23 (2017): 126–28. <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/9730>.
- Серебрякова, Юлія. «Щодо підстав представництва прокурором інтересів держави у господарському судочинстві». *Правові горизонти* 23 (36) (2020): 95–101. <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i23.p95>.
- Торяник, Олег. «Конституційно-правове регулювання представницької функції прокуратури». *Науковий вісник УжНУ*.

- Серія: *Право* 50 (1) (2018): 43–6. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31275>.
- Фещук, Віктор, і Володимир Петрина. «Участь прокурора в господарському процесі». *Підприємництво, господарство і право* 6 (2019): 337–42. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.63>.
- Щербина, Валентин, і Вікторія Резнікова. «Основні засади (принципи) господарського судочинства України». *Право України* 7 (2018): 13–33. <https://doi.org/10.33498/louu-2018-07-013>.
- PACE. «Recommendation 1604 (2003) On the Role of the Public Prosecutor's Office in a Democratic Society Governed by the Rule of Law». 27 May 2003. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17109&lang=en>.

Bibliography

- Blazhivska, Nataliia. «Concept 'Fair Balance' in the Practice of the European Court of Human Right.» *Actual Problems of Law* 13 (1) (2018): 55–62. <https://doi.org/10.35774/app2018.01.055> [in Ukrainian].
- Feshchuk, Victor, and Volodymyr Petryna. «Participation of Prosecutor in Commercial Process.» *Entrepreneurship, Economy and Law* 6 (2019): 337–42. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.63> [in Ukrainian].
- Koziubra, Mykola. «Constitutional law: the field of law or a specific basic subsystem being a skeleton of national system of law.» *NaUKMA Research Papers. Law* 3 (2019): 70–6. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2019.3.70-76> [in Ukrainian].
- PACE. «Recommendation 1604 (2003) On the Role of the Public Prosecutor's Office in a Democratic Society Governed by the Rule of Law». 27 May 2003. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17109&lang=en>.
- Riabovol, Liliia. «Documents of the Structures of the Council of Europe as a Basis for Prosecutor's Office Reform in Ukraine.» *Scientific Notes. Series: Law* 10 (2021): 9–14. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-9-14> [in Ukrainian].
- Rudenko, Mykola. «The prosecutor as a member of the updated economic, civil and administrative litigation: questions of legal certainty.» *Topical Issues of Law: Theory and Practice* 2 (2018): 42–7. http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2018_2_5 [in Ukrainian].
- Selivanov, Maksym. «Participation of the Prosecutor in the Economic Process.» *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"* 23 (2017): 126–28. <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/9730> [in Ukrainian].
- Serebriakova, Yuliia. «On the Issue of Reasons of Representation of the Interests of the State by the Prosecutor in Commercial Litigation.» *Legal Horizons* 23 (36) (2020): 95–101. <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i23.p95> [in Ukrainian].
- Shcherbyna, Valentyn, and Viktoriia Reznikova. «The Basic Principles (Fundamentals) of the Economic Court Procedure in Ukraine.» *Pravo Ukrainy [Law of Ukraine]* 7 (2018): 13–33. <https://doi.org/10.33498/louu-2018-07-013> [in Ukrainian].
- Supreme Court. «Ohliad praktyky zastosuvannya suddiamy Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladі Verkhovnoho Sudu zakonodavstva, shcho vyznachaie osoblyvosti pravovoho statusu prokurora v hospodarskomu protsesi. Za period z 01.01.2018 po 06.11.2018» [“Review of the practice of the judges of the Commercial Cassation Court of the Supreme Court of the legislation, which defines the legal status of the prosecutor in the commercial process. For the period from 01.01.2018 to 06.11.2018”]. supreme.court.gov.ua,2018. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyd_prok.pdf [in Ukrainian].
- Toriansyk, Oleh. «Constitutional and Legal Regulation of the Representative Function of the Prosecutor's Office.» *Uzhhorod National University Herald. Series: Law* 50 (1) (2018): 43–6. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31275> [in Ukrainian].

Kateryna Bida

EQUALITY OF THE PARTIES IN THE DISPUTES FOR PROTECTION OF ECONOMIC RIGHTS WITH PARTICIPATION OF THE PROSECUTOR: ON THE MATERIALS OF CASE-LAW

The paper addresses the topic of business entities' rights and interests protection in courts with participation of the prosecutor. The goal of the publication lies in defining the nature of the prosecutor's participation in commercial trials influence upon adherence with the principle of equality of commercial process parties as a necessary condition for adjudicating a just judgment in a case. To reach this goal, the author defines and fulfills the following tasks: 1) to define the main academic approaches to the resolution of the prosecutor's participation in a commercial process issue; 2) to describe normative regulation of the prosecutor's participation in a commercial process; 3) to expose the meaning of the principle of equality of the parties of a commercial process; 4) to define the most important provisions regarding the prosecutor's engaging into the commercial process elaborated in case-law of national higher courts and ECtHR; 5) to make conclusions on adhering to the principles of equality of the parties of a commercial process and efficient business entities' rights protection in a trial with the prosecutor's participation.

The methodology of the study includes such methods as formal-legal and comparative-legal methods, the method of systematic analysis and generalization of judicial practice.

The scientific novelty of the study is in defining the influence of the prosecutor's participation in the commercial process on the (1) balance of interests of the parties, ensuring the principle of equality before the law and the court of all the participants of the economic process, (2) observing the principle of dispositibility and the rule of law, taking into account the constitutional principles of representation of the individual's interests in the court by the lawyer, as well as participants circle of economic legal relations and economic procedural relations.

According to the results of the research, it was concluded that narrowing of the range of cases (grounds) for the prosecutor's participation in the commercial process in order to protect the interests of the state meets the standards of rule of law, of equality of the parties, and of dispositivity in the judication of disputes with the purpose of protection by business entities of their rights. The development of Ukrainian legislation in this direction is generally in line with the process of democratization of society, the rule of law, and the right to fair trial, which is impossible to ensure without respect for the principle of equality of the parties.

Keywords: protection of economic rights, protection of economic interests, balance of interests of parties, principles of commercial justice, case-law.

Матеріал надійшов 19.09.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)